

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury

(kulturologie)

Obecná teorie a dějiny umění a kultury

Radek Horký

KULTURA A MIGRACE

Český vojenský pozorovatel a zahraniční mise

CULTURE AND MIGRATION

Czech Military Observer and Mission Abroad

TEZE

Vedoucí práce - PhDr. Karel Hnilica, CSc.

2007

TEZE

Disertační práce „Kultura a migrace“ se zabývá tématem krátkodobé pracovní migrace do oblastí, kde probíhá nebo ještě nedávno probíhal válečný konflikt. Jedná se o tematiku novou, která se v tomto rozsahu objevila v roce 1989 a svoji disertační práci považuji za explorační na dané téma. V jejím úvodu se zmiňuji o specifických práce vojenského pozorovatele včetně podmínek za kterých musí svoji činnost vykonávat. Vzpomenu alespoň, že je kladen důraz na jeho absolutní nestrannost, spolupráci s nevládními organizacemi a na nutnost ověřovat zprávy o bezpečnostních incidentech. Mezi příznačné rysy jeho práce patří i jistá zranitelnost, která vyplývá ze skutečnosti, že je neozbrojen a pohybuje se v uniformě, často v místech kde stále mohou působit ozbrojené bojůvky, nacházet se nezmapované miny, nevybuchlá munice či vyskytovat epidemie nemocí.

Nebylo ale cílem zkoumat problematiku vojenského pozorovatele v zahraničních misích z vojenského, bezpečnostního nebo politologického hlediska. Vzhledem k tomu, že jsem v letech 2002 až 2003 sám působil jako vojenský pozorovatel v misi Organizace spojených národů MONUC v Demokratické republice Kongo a zároveň se před vlastním výjezdem na katedře kulturologie Filosofické fakulty UK v Praze již dříve věnoval problematice kultury a migrace, rozhodl jsem se zpracovat téma vojenského pozorovatele právě z pohledu své disciplíny.

Práce samotná se sestává z části teoretické a empirické. V úvodu teoretické části se věnuji jevu, který zakouší pravděpodobně většina vojenských pozorovatelů. Konkrétně se jedná o kulturní šok. Téma otevírám poukazem na skutečnost, že se jedná o problematiku zahrnující široké spektrum disciplín a připomínám genezi tématu s tím, že k rozvoji tématu kulturního šoku došlo v 60. letech minulého století vystoupením Kalvero Oberga. Vzpomínám jeho definici, která se další léta stala východiskem pro teoretická i empirická zkoumání.

V části věnované kulturnímu šoku dále připomínám široké spektrum nahlížení na problematiku migrace a možnosti jejího studia. Studium se tak může soustředit na migraci trvalou, kdy jedinec přichází do jiného státu s cílem usadit se v místě natrvalo a na migraci dočasnou. Právě dočasná migrace, která řeší témata pracovního pobytu a

týká se studentů, hostujících pracovníků, misionářů a konečně i vojenských pozorovatelů je téma, které se v poslední době dynamicky rozvíjí.

V kontextu dočasné migrace a jejího teoretického rámce předkládám v souvislosti s kulturním šokem tři hlavní modely. Pokud bych měl tyto modely konkretizovat, jedná se o **model sociálního učení**, zdůrazňující specifické kulturní znalosti a dovednosti. Jako další kategorii zaznamenávám **sociálně psychologické a sociálně kognitivní modely**, které akcentují mezikulturní vnímání a postoje. Jako poslední zmiňuji tzv. **klinicky orientované modely**. Ty zdůrazňují roli osobnostních rysů, které během procesu přizpůsobení akcentují úlohu osobnostních rysů, které jedinec během úspěšného procesu přizpůsobení zdůrazňuje nebo naopak potlačuje.

V teoretické části své práce rovněž připomínám, že problematiku kulturního šoku nám mimo jiné mohou přiblížit studie zaměřené na **kulturu a identitu**. V této souvislosti se zmiňuji o zdánlivé samozřejmosti a to, že se rodíme bez znalostí o tom, co je třeba znát, abychom ve vlastní kultuře obstáli. Tyto znalosti si osvojujeme v průběhu **enkulturace** ve všech možných podobách. Modely zaměřené na problematiku kultury a identity tak zdůrazňují roli učení, které nám v rámci socializace od dětského věku umožňuje získání dovednosti, díky kterým navazujeme očekávaným způsobem vztahy a stáváme se členy skupin. Osvojení těchto dovedností nám již v dětství umožní vnímat, interpretovat a sdílet se členy naší kultury podobný obraz reality. V době naší dospělosti jsou již jednotlivé osvojené vzory kultury součástí naší osobnosti a určují tak do jaké míry budeme v budoucnu určité situace zvládat. V dospělosti tak už máme **vlastní kulturní identitu** a nejsme si již vědomi toho, jakým způsobem bylo naše myšlení a jednání utvářeno. Z hlediska migrace je důležité být si vědom toho, že naše vybudovaná kulturní identita nebude dostačující a my si řadu znalostí musíme v novém prostředí znovu osvojit.

V souvislosti s tématem kulturního šoku předkládám další teoretické modely. Proslulý je tzv. „**model U křivky**“, zpopularizovaný již zmiňovaným Obergem. Jen pro úplnost dodávám, že uvedený model vidí kulturní šok jako dynamický proces, který se sestává z několika fází počínaje úvodním optimistickým přijímáním nové kultury přes krizové fáze opisující pomyslné dno písmena „U“ až k přiměřené adaptaci. Druhou teorií opírající se o model rysů osobnosti, kterými má dobře přizpůsobivý jedinec disponovat, můžeme zařadit do **tzv. výzkumu osobnosti a její struktury**.

Další teoretický model upřednostňuje (při jistém zjednodušení tohoto teoretického modelu) chování před již zmiňovanými rysy osobnosti. Zastánci tohoto teoretického přístupu totiž tvrdí, že situace jsou předvídatelnější z chování než z rysů osobnosti.

Zároveň v této části své práce vzpomínám zavedení **myšlenky „kulturního učení“**. Ta se stala známou pod opisem „**model sociálních dovedností**“ a zdůrazňovala skutečnost, že úspěšné přizpůsobení se nové kultuře je dáno těmi sociálními dovednostmi, které jsou pro kulturu v místě pobytu charakteristické. Fungování v nové kultuře je tak podle modelu sociálních dovedností dáno tím, že jedinec disponuje správnými dovednostmi v kombinaci se sociální oporou ze strany místních obyvatel.

V souvislosti s kulturním šokem si také kladu otázku jeho podmíněnosti a předkládám několik hypotéz, které se pokouší tento jev vysvětlit. **První hypotéza** vychází z **tzv. „atraktivity podobného“**, tedy jednoduchého předpokladu, že vše podobné, včetně podobných lidí, v nás vyvolává pocit jistoty. Naopak nejasné a dvojznačné situace v nás vyvolávají nejistotu a my hledáme způsob, jak na takový podnět správně reagovat. Tato hypotéza se tak opírá o předpoklad, že vnímaná podobnost způsobí u jedince vstřícnou reakci. Zdůrazňuji, že se jedná o podobnost jedincem vnímanou, nikoli skutečnou.

To je i pro mne důležitý fakt který jsem zohlednil ve své empirické části. Jinými slovy řečeno, respondent / pozorovatel nepopisuje skutečný stav věcí, ale interpretuje realitu skrze toho, co se v průběhu enkulturace sám naučil, skrze vlastní kulturu.

Druhá hypotéza, která přibližuje determinanty kulturního šoku je **tzv. hypotéza kulturní vzdálenosti**. Říká, že čím je kulturní vzdálenost mezi jedinci, kteří jsou spolu v kontaktu větší, tím větší těžkosti budou při udržování vyrovnaných a harmonických vztahů. Tento jev se týká především těch, kteří jsou v zahraniční přesně danou dobu a mají v budoucnu přesně naplánovaný návrat. Do této kategorie patří rovněž vojenští pozorovatelé. Podle této hypotézy by mělo platit pravidlo, že čím je nová kultura od kultury naší vzdálenější (tj. odlišnější), tím komplikovaněji bude naše interakce s touto kulturou probíhat. Právě o tento předpoklad se opírám ve své empirické části práce při tvorbě hypotéz týkajících se míry adaptace ve třech základních oblastech působení vojenských pozorovatelů (Afrika, Irák, ostatní státy). V obecné rovině je tak prožívaný kulturní šok vyjádřením míry odlišnosti mezi původní kulturou jedince - pracovníka a hostitelskou kulturou ve které se právě nachází. I když téma kulturního šoku nezaznívá v empirické části práce explicitně, zkoumaná témata jsou s jeho problematikou úzce

spojena. Bezpochyby je kulturní šok přítomen při vnímání chudoby v lokalitě a budování si dostatečné resistance vůči ní, při nalézání vztahu mezi lokalitou a pocitů ohrožení a zřetelně se projevuje také v kohesi sociálních skupin.

Téma kulturního šoku shrnuji zobecněním očekávání při výzkumu tohoto jevu. Ten by se měl v ideálním případě opírat o řádně koncipovanou teorii, zohledňovat jak společenské determinanty, tak i vnitřní determinanty jedince a nesoustřeďovat se výhradně na jeho negativní dopady.

V části, která následuje po kulturním šoku, se věnuji problematice akulturace. V krátkosti čtenáře seznamuji s dnes již **klasickými koncepcemi** této problematiky se zdůrazňováním bezprostředního kontaktu skupin jednotlivců nebo kultur provázený následnými změnami. Proměnlivost přístupu vědy k problematice akulturace a tím i migrace dokumentuji poukazováním na skutečnost, že z hlediska dřívější perspektivy by z předmětu zkoumání byla vyloučena témata, která ke studiu migrace dnes nerozlučně patří a to cestování, dočasný pracovní pobyt, válka či misionářské aktivity.

V historickém pohledu na téma **akulturace** dále poukazují **na zkoumání změn**, které nastávaly při vstupu emigrantů do hostitelských společností a jejich postupným usazováním v nich. Tento druh zkoumání byl poté vystřídán snahou studovat akulturaci na základě postižení koexistence etnokulturních skupin a jejich změn, které vznikaly jako důsledek společného soužití v kulturně pluralitních společnostech.

V části věnované **akulturaci**, která je zkoumána také **na psychologickém základě** zdůrazňuji, že v tomto ohledu existují dvě základní oblasti výzkumu. Jednak je to studium sociálních a kulturních změn v kontextu komparativních studií psychologických fenoménů jako jsou hodnoty a kognitivní schopnosti, na druhé straně je akulturace studována v rámci sebe samotné coby soubor psychologických fenoménů vzniklých v průsečíku dvou kultur.

Z důvodu uvedení do teoretické problematiky adaptace na vnější prostředí při geografickém přesunu jsem rovněž zařadil téma „**stesku po domově**“ (**homesickness**). I když studie zabírající se tímto tématem se často věnují tzv. „interním migrantům“ a soustřeďují se obvykle na prostředí vysokoškolských studentů, nalézám v tomto okruhu řadu styčných bodů s mojí prací. Důvodem je skutečnost, že téma „stesku po domově“ zahrnuje reakce vůči celé řadě jevů mezi které spadá ztráta fyzické blízkosti rodiny, přátel a každodenního fyzického prostředí

se kterým je jedinec důvěrně obeznámen. To byl také důvod proč jsem toto téma alespoň krátce zmínil ve své teoretické části.

V úvodu teoretické části studie ve které se věnuji **problematice sociálních skupin a sociální kohese** předkládám základní informace o této problematice a zdůrazňuji, že téma sociální kohese se v poslední době v politické rovině těší velkému zájmu. Zvláště se tento problém s narůstající intenzitou studuje v kontextu globalizace. Důvodem je skutečnost, že pokles sociální soudržnosti je chápán jako jeden z hlavních ukazatelů sociálních dopadů, které se globalizaci přičítají. Práce si ale tyto ambice neklade, neboť zkoumá sociální kohesi na úrovni malých skupin, konkrétně v pracovním týmu pozorovatelů – cizinců a mezi Čechy, kteří v zahraničí ve funkci vojenského pozorovatele působí.

Podobně jako téma kulturního šoku se také problematika sociálních skupin a jejich koheze těší zájmu různých disciplín. Čelné místo zde patří sociologii, která se s velkou intenzitou zajímá o systematickou otázku sociální integrace a stability a v rámci tohoto oboru je velmi dobře rozpracován rámec pro měření skupinové kohese.

Při vědomí jistého zjednodušení jsem v teoretické části předložil dva základní okruhy, které se při studiu kohese v rámci sociálních skupin dají vystopovat. V prvé řadě to jsou jedincovy postoje ke členství, přičemž v tomto případě se budou zkoumat motivace stát se členem skupiny, zůstat v ní, identifikace se skupinou, míra loajality k ní, vztahy ke skupině jako celku nebo vztahy k jejím jednotlivým členům. Druhý okruh naopak zahrnuje chování členů skupiny. V tomto případě jsou naopak zkoumány jevy vyplývající z chování, které např. vede k rozhodnutí členů svoji skupinu udržovat, posílit či oslabit. Tyto dva přístupy se mi staly inspirací pro koncipování a zkoumání problematiky v empirickém rámci.

Dodávám, že vzpomínané dělení odpovídá představě sociální koheze coby jevu, který je založen na myšlence nezbytné a silné sociální účasti, tedy účasti v sociálních sítích, životě v komunitě nebo organizacích, zdůrazňující důležitost role důvěry a solidarity, které ulehčují kooperaci mezi jeho členy a napomáhají redukovat problémy spojené s plněním pracovních povinností. To je právě oblast, kterou reflektuji v empirické části své práce při koncipování problematiky skupinové kohese.

V závěrečné kapitole teoretické části se zabírám **problematikou stereotypů v kontextu migrace**. Je to proto, že stereotypy jsou univerzální součástí kultury a

postihují všechny sociální skupiny bez rozdílu. Z povahy druhu pracovní migrace kterou zkoumám vyplývá, že vojenští pozorovatelé tvoří v zemi svého působení zřetelně menšinovou skupinu a je na dominantní skupině, tedy původním obyvatelstvu, jaký vůči této menšině zaujme postoj. Pokud si v obecné rovině polořím otázku, zda má smysl tyto procesy zkoumat, odpovídám, že současné komplexní společnosti jsou tvořeny menšinami a odtud by mohl vzejít teoretický rámec i pro studium problematiky kterou se zaobírám.

Důvod, proč studiu stereotypů věnuji v rámci migrace pozornost spočívá také v tom, že nejsou pouhými kognitivními funkcemi na úrovni jednotlivce, ale že jsou zároveň sociálním produktem skupinového života. Jsou kolektivními reprezentanty skupin, sdílené členy stereotypizující skupiny a odrážejí meziskupinové vztahy. Proto jsem téma stereotypů rozpracovával v empirické části své práce.

Empirická část práce je uvedena postupem při organizování sběru dat, které probíhalo formou dotazníkového šetření. Dotazník byl vypracován ke zjištění údajů o populaci mírových pozorovatelů, kteří se v letech 1989 až 2006 zúčastnili zahraničních misí organizovaných Organizací spojených národů (OSN) nebo Organizací pro spolupráci a bezpečnost v Evropě (OBSE), přičemž populace čítala více než 800 osob. V další části jsou vzpomenuty podrobnosti týkající se sběru dat včetně subjektů, které se v rámci resortu obrany na této práci podílely a způsobů získávání kontaktů na pozorovatele, kteří již nejsou příslušníky českých ozbrojených sil. Celkový počet respondentů, kteří vyplnili celý dotazník a předali ho ke zpracování činil 95 osob. Vzhledem k populaci, která činí cca 800 osob lze konstatovat, že se jedná o poměrně reprezentativní vzorek, neboť činí cca 11% populace.

Empirický oddíl dělím na dvě hlavní části a to **metody výzkumu** a **výsledky výzkumu**, které ukončuje **diskuse**. V části metody výzkumu předkládám **základní údaje týkající se zkoumaného souboru**: pohlaví, nejvyšší dosažené vzdělání a rodinný stav v době první služby v zahraničí. Soubor dále rozdělují podle geografického místa působení pozorovatele do tří základních oblastí: subsaharská Afrika, Irák a „ostatní“ kam spadají ti, kteří působili v zemích bývalé Jugoslávie a Gruzie.

V dalším úseku empirické části svojí práce **seznamuji s proměnnými**. Hledal jsem společného jmenovatele pro všechny oblasti ve kterých čeští vojenští pozorovatelé

působili a našel jsem je v chudobě místních obyvatel. Chudobu jsem charakterizoval jako souhrn jevů a ty v podobě osmi základních okruhů ve stručnosti definoval. Těchto osm okruhů jsem v dotazníku rozvedl do třinácti otázek a předložil respondentům. Protože jsem očekával, že všechny položky měří podobné jevy, vytvořil jsem z nich celkovou **škálu**, kterou jsem označil jako **chudoba**. Škálu jsem vytvořil na základě průměru uvedených třinácti položek s tím, že všechny položky byly hodnoceny pomocí stejné stupnice dané číselnou řadou od 1 do 4 zahrnující možnosti odpovědí určitě ne, spíše ne, spíše ano, určitě ano. Škála se ukázala vysoce reliabilní. Detailní údaje o položkách a korelacích jsem umístil do tabulky.

Poté jsem se podobným způsobem pokusil zjistit, jak se pozorovatelé vyrovnávali s chudobou v místě působení. Chudobu jsem chápal jako universální aspekt místní kultury který byl přítomen ve všech oblastech působení vojenského pozorovatele. Tentokrát se mi ale jednalo o měření psychické odolnosti pozorovatelů. Z tohoto důvodu jsem tímto způsobem vytvořil **škálu rezistence**: k totožným dotazům měřících míru chudoby jsem přiřadil otázku: „Bylo pro Vás obtížné se s touto skutečností vyrovnat“? Další metodický postup byl totožný s tématem chudoba (viz předchozí odstavec).

Postup jsem dodržel i u dalšího tématu, kde jsem měřil **kohesi členů vlastní skupiny – Čechů** – působících v totožném sektoru nebo misi. I zde jsem standardním způsobem vytvořil škálu, tentokrát nesoudržnosti.

Při výkonu svých povinností se nelze ve válečných oblastech vyhnout zcela přirozené reakci na místní prostředí, kterou je **pocit ohrožení**. V této souvislosti mě jednak zajímalo do jaké míry pozorovatel ohrožení vnímá a zda míra subjektivního vnímání ohrožení souvisí s místem výkonu jeho služby. Také tady jsem se držel standardního metodického postupu.

Velkou pozornost jsem věnoval **adaptačním strategiím**. V tomto ohledu jsem na základě přístupu uvedeného u předchozích témat sestavoval škály, které by reflektovaly pokud možno co nejširší spektrum adaptačních strategií. Konkrétně se jednalo o tzv. **škálu sociální opory** která by reflektovala pozorovatelovy vazby na nejbližší (příteky, manželka, děti, přátelé ve vlasti, ale také český senior v dané misi).

Dále jsem se soustředil na sociální skupiny, které jsou přítomny v místě působení. Jde o společenství, které se rekrutují z organizací jako např. OSN nebo OBSE, nevládní organizace působící v místě, kolegové Češi i kolegové z týmu cizinci. Jako pracovní název jsem pro tuto skupinu v části metody výzkumu použil opis **opora = kolegové**.

Na problematiku soudržnosti či nesoudržnosti Čechů v zahraničních misích navázala otázka silné identifikace se svojí národní skupinou, tedy **vlastenectví**. Identifikace s vlastní - národní - skupinou v mezikulturním prostředí se při pobytu v zahraničních misích výrazně prosazuje. Národní identita se v těchto podmínkách stává důležitým momentem vlastní identity, napomáhá jedinci uchovat si vnitřní integritu. Proto také byla v části metody výzkumu škála vlastenectví vytvořena a na jejím základě jsem nalézal další korelace, zejména pak k oblasti sociálních vztahů.

Ke zjištění subjektivního nahlížení pojmů svědomitosti vojenským pozorovatelem jsem respondentům předkládal tvrzení, které jsem uvedl následující větou: „Podmínky života v zahraniční misi mně pomáhalo překonat“ a v odpovědi na tuto otázku předkládal odpovědi, které se týkaly iniciativního přístupu k plnění úkolů, profesionality a vědomí reprezentace České republiky. Protože jsem očekával, že všechny položky měří podobné jevy, vytvořil jsem z nich celkovou škálu, kterou jsem označil jako **svědomitost**.

Chtěl jsem také zjistit, zda v rámci adaptační strategie bude hrát významnější roli **religiosita**. Ke zjištění této formy adaptace jsem respondentovi předložil tvrzení: „Podmínky života v zahraniční misi mně pomáhaly překonat“ a poté nabídnul odpovědět pomocí škály od 1=určitě nesouhlasím po 4=určitě souhlasím na možnosti jako: víra ve vyšší moc, Boha, úvahy o tom co mě přesahuje a účast na bohoslužbách.

V úvodu své **části práce věnované výsledkům výzkumu** se věnuji tomu, jak **je pozorovatel s bídou konfrontován**. Z důvodu rozlišení subjektivního vnímání bídy v místních kulturách jsem respondenty pracovníčně rozdělil do tří základních proměnných podle místa jejich působení, a to subsaharská Afrika, Irák a ostatní a zároveň jsem si stanovil hypotézu, která říká: „Subjektivní vnímání chudoby bude nejvyšší u respondentů, kteří pracovali v zemích subsaharské Afriky, následovat bude Irák, subjektivně budou nejméně vnímat bídu respondenti zahrnutí v kategorii „ostatní“.

Ke stanovení uvedeného pořadí mě vedly údaje z dostupné literatury. Naopak jsem byl přesvědčen, že oblast pracovně označená jako „ostatní“, zahrnující respondenty kteří působili v Gruzii a v zemích bývalé Jugoslávie, bude co do intenzity vnímána jako nejméně chudá. Hypotéza se ukázala platná. Znamená to, že nejintenzivněji byla bída vojenskými pozorovateli vnímána v Africe, poté v Iráku a nakonec v ostatních zemích (Gruzie, státy bývalé Jugoslávie). Tuto skutečnost jsem dále zamýšlel zkoumat v souvislosti s dalšími proměnnými, konkrétně s rodinným stavem.

Vliv rodinného stavu se ukázal jako překvapivý. Pro účely zkoumání jsem původně čtyři kategorie rodinného stavu (ženatý, rozvedený, svobodný, vdovec) zredukoval na dvě, a to na ženatý/vdaná a ostatní. Vzhledem ke skutečnosti, že mezi respondenty nebyl žádný vdovec, proměnná „ostatní“ tak zahrnovala svobodné a rozvedené.

Ukázalo se, že v případě ženatých respondentů jsou hodnoty vnímání chudoby v průměru nižší než u svobodných a rozvedených. Pokusil jsem se tento jev vysvětlit tím, že ženatí muži (a vdané ženy) jsou resistantnější než muži svobodní a rozvedení. S mírnou nadsázkou lze tedy říci, že manželství – které je často spojeno s náročnými situacemi – činí jedince zřejmě odolnějším vůči utrpení, zvyšuje jeho míru tolerance. Alternativním vysvětlením je, že do manželství vstupují nebo v manželství vydrží resistantnější jedinci.

Dalším jevem, který jsem se rozhodl v části práce věnované tématu „konfrontace pozorovatele s bídou“ zkoumat, byl **fenomén „bohatého cizince“**. Tento jev je z valné části důsledkem dlouhotrvajících válečných konfliktů, které vedou k prohloubení závislosti místního obyvatelstva na humanitární či jiné pomoci, k potlačování vlastní iniciativy a samostatnosti. Od vojenského pozorovatele se často očekává, že se jako „bohatý cizinec“ stane patronem jedince, rodiny, organizace, náboženského spolku atp. a bude ho podporovat finančně nebo v jeho prospěch prosazovat svůj domnělý či skutečný vliv. Z tohoto důvodu jsem do dotazníku zařadil otázku: „Existovalo očekávání místního obyvatelstva, že budete plnit roli, která Vám jím byla již předem určena, neboť byla součástí místní kultury? Například že se jako „bohatý cizinec“ stanete patronem jedince, rodiny, organizace, náboženského spolku atp. a bude ho finančně či jiným způsobem podporovat?“

Odpovědi ukázaly, že se s tímto jevem setkalo cca 50 % respondentů. Protože jsem očekával, že intenzita tohoto jevu souvisí s intenzitou chudoby, vypočetl jsem korelaci této proměnné se škálou chudoby. Ukázalo se, že s nárůstem bídy roste

pravděpodobnost, že místní obyvatelstvo bude od vojenského pozorovatele očekávat plnění role „bohatého cizince“.

Podle mých osobních zkušeností z mise MONUC v Demokratické republice Kongo byl tento jev – očekávání paternalistické chování od „bílého Evropana“ ze strany místních obyvatel – podle dostupných zpráv součástí místní kultury již v době před vypuknutím válečného konfliktu a válkou byl jen akcelerován. Ve zbylých dvou sledovaných oblastech (Irák a „ostatní“) je podle struktury odpovědí respondentů tento jev rovněž velmi častý a i zde platí pozitivní korelace mezi mírou pociťované bídy a četností jevu „bohatý cizinec“.

Stres vyplývající ze života pozorovatele v chudších oblastech je tak umocněn nutností vyrovnat se s touto rozporuplnou rolí. Její přijímání znamená na obecné úrovni podporování závislosti a pasivity obyvatel, její odmítání ohrožuje dobré vztahy mezi misí a obyvateli.

Chudoba lokality ovšem ovlivňuje kvalitu života samotného pozorovatele i přímo. Tuto skutečnost jsem si chtěl ověřit v souvislosti s **kvalitou stravování** a proto jsem se respondentů jednou z otázek v dotazníku zeptal, zda stravování v místě většinou odpovídalo standardním evropským normám. Cca 2/3 těch, kteří sloužili v subsaharské Africe a Iráku odpovídali že nikoliv. Záporná korelace mezi subjektivním vnímáním bídy v místě a možností stravovat se podle evropských norem je dána charakterem práce vojenského pozorovatele. Mnohdy je v tomto směru odkázán jen na sebe, často nejsou v místě jeho působení dostupné ani běžné potraviny a suroviny. Pokud přece jen v místě existují restaurace, většinou (přínejmenším v subsaharské Africe) se nedá mluvit ani o základních hygienických normách v evropském slova smyslu.

Další faktor, který jsem v rámci problematiky pocitu ohrožení zkoumal byl **strach z možného onemocnění** (AIDS, malárie, cholera apod.). Bylo zjištěno, že čím je lokalita pokládána za chudší, tím více je spojena se strachem z různých nebezpečí tohoto rázu.

Samozejmě jsem se nemohl spokojit s pouhou deskripcí stavu ohrožení a základním vztahem k subjektivnímu vnímání bídy. V souvislosti se zkoumáním problematiky ohrožení jsem si tak dále kladl otázku, zda lze nalézt vztah mezi stupněm ohrožení a případnou změnou v hodnotovém žebříčku. Týkalo se to především skutečnosti, zda dlouhodobější přítomnost některé z existenčních obav (např. obava o život či padnutí

do zajetí atp.) se projeví po návratu do vlasti změnami v hodnotovém žebříčku. Byl jsem přesvědčen, že vyšší míra obav tohoto druhu bude mít na změny v žebříčku hodnot vliv.

Ukázalo se, že více než dvě třetiny respondentů deklarují po návratu do vlasti ve vysoké míře změnu hodnot. V konkrétních číslech to znamená, že z 95 respondentů jich na otázku, zda mise v životě do značné míry změnila pořadí hodnot, 66 odpovídalo souhlasně. Následně byl respondent požádán aby vlastními slovy sdělil, kterých hodnot se změna konkrétně týkala. Pro úplnost uvádím, že byla nalezena korelace mezi pocity ohrožení a změnou hodnot.

Téma pocitu ohrožení jsem dále rozpracovával nalézáním souvislostí mezi pocity ohrožení a změnami v interpersonálních vztazích po návratu z mise.

Od analýzy vnějších domnělých či skutečných hrozeb jsem přešel k problematice resistance. Snažil jsem si nalézt způsoby jak se pozorovatel v místě vyrovnával s jednotlivými projevy negativních jevů včetně chudoby. Jednotícím tématem se mi v tomto ohledu stala **resistance**. Tu jsem pak dále rozvíjel ve vztahu k tématu sociálních skupin a adaptace na místní podmínky.

U **sociálních skupin** jsem předpokládal, že jsou to právě ony, které by jedinci měly napomáhat při budování resistance vůči vnějšímu prostředí. Zde jsem chtěl zjistit, jakým způsobem pozorovatel interpretuje případné konflikty v týmu - zda příčinu konfliktů vidí v rozdílných normách daných kulturou nebo zda důvod vidí v osobnosti druhého. Ukázalo se, že většina pozorovatelů (takřka 2/3 z nich) přičítala případný nesoulad v týmu kultuře, nikoli osobnostním rysům toho kterého jedince.

Otázku, zda příčinou případných konfliktů mezi členy týmu pozorovatelů byly odlišné hodnoty a normy vyplývající z kultury země jejich původu jsem dále studoval ve vztahu k problematice sociálních skupin a nalezené korelace jsem se nadále pokoušel komentovat v kontextu tématu **osobnost a kultura**.

Například jsem našel vztah mezi škálou resistance a vyšší intenzitou pocitu diskriminace vyplývající ze skutečnosti, že je Čech, bílý Evropan. Tuto korelaci se pokouším interpretovat na základě vysvětlení, že spolupracovníci z týmu nemusí ale takového kolegu přímo diskriminovat. Může se jednat o běžné lidské neshody, které se jako diskriminační mohou respondentovi jevit. Jinými slovy řečeno: pokud nastává v životě týmu nesoulad a nastane ať už skutečná nebo domnělá diskriminace, respondent tuto diskriminaci přičítá skutečnosti, že je Čech, bílý Evropan. Dá se říci,

že tato (domnělá či skutečná) diskriminace má kulturní základ, neboť jedinec ji vnímá a interpretuje skrze svůj původ. Pokud by diskriminaci jako kulturně podmíněnou nevnímal, příčiny případného nesouladu v týmu a svoji roli v něm by přičítal povahovým vlastnostem, tedy osobnosti jejich aktérů.

Po nastínění problematiky rezistence se na tomto místě pouze zmíním o dalším okruhu vztahů spojených se sociálními skupinami, které analyzuji v empirické části své práce, a tou je jednotící téma **kohese Čechů**. V úvodu této problematiky se pokouším nalézt ověření správnosti rčení, se kterým jsem se v průběhu let několikrát setkal a to, zda největším nepřítelem Čecha v zahraniční misi je zase jen Čech. Dodávám, že se jednalo o zkoumání verbálně nejvyhraněnější formy skupinové nesoudržnosti.

Téma soudržnosti Čechů jsem dále rozvíjel na empirickém základě dále a pokoušel se nalézt faktory podporující percepci kohese. Jako klíčová se ukázala **sociální opora**, kterou má pozorovatel ve vlasti. Zde dodávám, že pojem sociální opora jsem v tomto případě ztotožnil se škálou zahrnující nejbližší osoby, rodinu, přátele a českého seniora, který spolu s ním v misi působí.

Všechny korelace se škálou koheze se ukázaly kladné. To značí, že ten, kdo nemá negativní pohled na soudržnost vlastní skupiny, je ve vlasti pevněji sociálně ukotven a má tam vytvořené intenzivní kontakty s primárními a sekundárními skupinami. Zdá se, že respondent, který z důvodu lepší adaptability rozvíjí vztahy s primárními a sekundárními skupinami, bude ve větší míře rezistentní vůči tvrzení o údajném nepřátelství a nesoudržnosti mezi Čechy navzájem. Dá se říci, že jedinci s vyšší sociální oporou mají tendenci vidět u vlastní skupiny vyšší míru soudržnosti.

Velmi výrazný vliv na vnímání soudržnosti vlastní skupiny má také zkušenost padnutí do **zajetí**. Jedinci, kteří padli do zajetí, pokládají Čechy za výrazně soudržnější skupinu než jedinci, kteří do něj nepadli. Nabízí se ovšem vysvětlení v duchu “v nouzi poznáš přítele”. Ale i více kulturologická hypotéza, podle níž Češi nejsou obecně příliš soudržní; soudržnost do jejich řad vnese pouze společný nepřítel.

Jako další významný faktor ovlivňující percepci soudržnosti či nesoudržnosti Čechů v zahraniční misi se prosadila **resistence** jedince. Čím jsou jedinci celkově více odolní vůči stresorům, tím menší tendenci k přisuzování těchto negativních rysů vlastní skupině mají. Lze se domnívat, že selektivní percepce a způsoby práce s informacemi

vedou k tomu, že i v tomto ohledu žijí psychologicky více resistantní jedinci v méně nebezpečném a nepřátelském prostředí.

Jako další statisticky signifikantní faktor se prosadila **religiosita**. Vzhledem k velmi nízkým počtům jedinců, kteří vykazují znaky religiosity, jde o překvapivé zjištění. Čím více jsou jedinci religiozní, tím nižší míru soudržnosti ve skupině Čechů spatřují. Není snadné toto zjištění vysvětlit. Nabízí se spekulace, že religiozní jedinci porovnávají skutečný stav se stavem ideálním (křesťanské komunity, obce), a proto možná vnímají rozpor mezi ideálem a realitou ostřeji než ostatní. Jako další vysvětlení se nabízí skutečnost, že v rámci českého etnika není věřící Čech chápán jako součást převažujícího životního stylu („mainstreamu“) a možná proto má takový jedinec tendenci sociálně inklinovat spíše k věřícím, kteří se mu mírou hodnot jeví bližší než příslušníci vlastní národnosti či etnika.

Závěrečná témata práce řeší problematiku motivace pro práci v zahraničí a změnu hodnot. Zde jsem si chtěl mimo jiné ověřit tradované tvrzení které říká, že motivací pro účast na druhé misi již nejsou finance. Pravdivost tohoto tvrzení jsem předpokládal. Prosté srovnání procent z odpovědí ale ukázalo, že finanční ohodnocení zůstává pro pozorovatele silnou motivací i v případě druhého výjezdu. Rozdíl v motivaci při výjezdu na první a druhou misi byl totiž zanedbatelný a můj předpoklad se tak ukázal jako nepravdivý. To znamená, že finance zůstávají silnou motivací i pro výjezd do druhé mise.

Kromě financí jsem se snažil postihnout i další druhy motivace mezi jinými např. možnost navštívit místa kam se běžný turista nedostane nebo snaha dokázat, že jsem schopen přijmout výzvu.

Závěr empirické části patří **změně hodnot**. Tuto problematiku jsem již krátce vzpomenu v části, která se věnuje vztahu mezi pocitem ohrožení a změnou hodnot. Hodnoty, které již byly korigovány zkušenostmi ze zahraniční mise se na první pohled zdají být všední: rodina, zdraví, mír a pozitivní lidské vlastnosti. U těch, kteří ve zvýšené míře zakoušeli pocit ohrožení zase vystupuje do popředí vědomí ceny života, zdraví a změna postoje k penězům a hmotným statkům.

Empirickou část disertační práce uzavírá diskuse k tématům analyzovaných v rámci tohoto celku.

Po krátkém závěrečném shrnutí celé práce následuje souhrn příloh, které obsahují kopii dotazníku respondenta, shrnutí mírových misí, kterých se zúčastnili příslušníci

Armády České republiky v letech 1989 až 2006, plán výcviku vojenského pozorovatele a přetištěné zprávy světových tiskových agentur, které podávaly zprávy o situaci v místě, kde autor této práce v té době působil. Součástí přílohy je i DVD, kde je zachyceno několik originálních filmových záběrů z místa působení autora.